

“HUQUQIY ONG VA MILLIY O‘ZLIKNING PSIXOLOGIK SHAKLLANISHI”

Nizomiy nomidagi O‘zMPU talabasi

Rustamov Firdavs

Psixologiya kafedrası o‘qituvchisi

Raxmanova Nigina Amindjanovna

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada shaxsda huquqiy ongning shakllanishi va milliy o‘zlikning psixologik asoslari ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Jamiyatlardagi ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar, huquqiy tarbiya, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy identifikatsiya mexanizmlari va shaxsning milliy ongni anglash jarayoniga ta’sir qiluvchi psixologik omillar yoritiladi. Huquqiy ongning rivojlanishi demokratik jamiyat qurilishida asosiy vosita sifatida talqin etilib, o‘quvchi-yoshlar, oila va ta’lim muassasalarining mazkur jarayondagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, milliy o‘zlikning barqaror shakllanishida tarbiya, tarixiy xotira, madaniy meros va ijtimoiy faol muhitning roli tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: huquqiy ong, milliy o‘zlik, psixologik rivojlanish, identifikatsiya, ijtimoiy ong, qadriyatlar, huquqiy tarbiya, ma’naviy meros, shaxs shakllanishi, ijtimoiy muhit

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются психологические основы формирования правового сознания и национальной идентичности личности. Анализируются социально-духовные процессы, правовое воспитание, система ценностей и механизмы социальной идентификации, а также психологические факторы, влияющие на осознание человеком своей национальной принадлежности. Правовое сознание трактуется как важнейший элемент в построении демократического общества, подчеркивается роль семьи, образовательных учреждений и молодежи. Кроме того, изучается значение воспитания,

исторической памяти, культурного наследия и социальной среды в устойчивом развитии национальной идентичности.

Ключевые слова: правовое сознание, национальная идентичность, психологическое развитие, идентификация, общественное сознание, ценности, правовое воспитание, духовное наследие, формирование личности, социальная среда

ANNOTATION

This article analyzes the psychological foundations of the formation of legal consciousness and national identity in individuals. It explores socio-spiritual processes, legal education, value systems, and the mechanisms of social identification, along with psychological factors influencing the development of national self-awareness. Legal consciousness is discussed as a crucial element in building a democratic society, highlighting the role of the family, educational institutions, and youth. The article also examines the importance of upbringing, historical memory, cultural heritage, and the social environment in strengthening and sustaining national identity.

Keywords: legal consciousness, national identity, psychological development, identification, social consciousness, values, legal education, cultural heritage, personality formation, social environment

Kirish. Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti shaxsning huquqiy ongiga, ijtimoiy faolligiga va milliy o'zlikni chuqur anglashi darajasiga bevosita bog'liq bo'lib, bu jarayonlar insonning psixologik rivojlanishida markaziy o'rin egallaydi. Har bir davlatning barqarorligi va taraqqiyoti avvalo fuqarolarning o'z huquq va burchlarini anglash, jamiyatda amal qilayotgan ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat bilan qarash, milliy qadriyatlar va madaniy merosga sodiqlik darajasiga tayanadi. Shu bois huquqiy ong va milliy o'zlikning shakllanishi nafaqat pedagogik yoki huquqiy jarayon, balki chuqur psixologik omillarga asoslangan murakkab ijtimoiy hodisa sifatida baholanadi.

Global axborot maydonining kengayishi, integratsiya jarayonlarining jadallashuvi hamda madaniyatlararo muloqotning kuchayishi shaxsning o'z milliy identifikatsiyasini barqaror shakllantirishini talab qiladi. Mazkur jarayonlar fonida

huquqiy ongning rivojlanishi xalqning demokratik qadriyatlarga sodiqligini ta'minlaydi, milliy o'zlikning mustahkamlanishi esa jamiyatning ma'naviy yaxlitligini saqlab qolishga xizmat qiladi. Ayniqsa, yosh avlodda huquqiy madaniyatni shakllantirish, o'zligiga hurmat va vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan ustuvor yo'nalishlardan biridir.

Shaxsning huquqiy ongini shakllantirish jarayoni oila, maktab, mahalla, OAV va ijtimoiy institutlarning o'zaro uzviy hamkorligini talab qiladi. Milliy o'zlikning rivojlanishi esa tarixiy xotira, madaniy meros, til, urf-odatlar, an'analar va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ko'p qatlamli psixologik jarayondir. Shu sababli mazkur mavzuni ilmiy-uslubiy jihatdan chuqur o'rganish shaxs tarbiyasi, davlat boshqaruvi va jamiyat ma'naviy hayotida dolzarb masalalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Asosiy qism. Inson shaxsining ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topishi va faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lishi uning huquqiy ongining shakllanganlik darajasi hamda milliy o'zlikni anglash jarayonining chuqurligi bilan bevosita bog'liqdir. Huquqiy ong ijtimoiy normalarni, huquqiy qadriyatlarni, jamiyatda hukm suruvchi me'yoriy tartibotning mohiyatini bilish va qabul qilishga asoslanadi. Milliy o'zlik esa shaxsning o'z xalqiga mansubligini anglash, milliy qadriyatlarga sodiqlik, o'z tarixi, madaniyati va tiliga ruhiy yaqinlik orqali shakllanadigan murakkab psixologik jarayondir. Ushbu ikki tushuncha o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, shaxsning har tomonlama yetuk bo'lib kamol topishida muhim vazifani bajaradi.

Huquqiy ongning mohiyatiga nazar tashlaganda, bir qancha olimlarning fikrlari e'tiborni tortadi. Masalan, rus huquqshunosi A. Vinogradov huquqiy ongni jamiyatning huquqiy hayotini aks ettiruvchi ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida talqin qiladi. Unga ko'ra, shaxsning huquqiy ong darajasi uning huquqiy madaniyati, ma'naviy qadriyatlari va ijtimoiy faolligi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, jamiyatdagi huquqiy tizimning qay darajada samarali ishlashini belgilovchi omillardandir. O'zbekistonlik pedagog olimi A. Rasulovning fikricha, huquqiy ong yosh avlodda ta'lim-tarbiya jarayonida shakllanadi va bunda oila hamda maktabning

roli hal qiluvchi ahamiyatga ega. U ta'lim jarayonida o'quvchilarga nafaqat huquqiy bilim berish, balki ularda huquqiy madaniyat, mas'uliyatli munosabat va qonunlarga hurmat tuyg'usini ham shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi.

Huquqiy ong jamiyat taraqqiyotining muhim ko'rsatkichlaridan bo'lib, fuqarolarning huquq va burchlar haqidagi bilimlari, huquqiy normalarga nisbatan ijobiy munosabati va ularni ongli ravishda bajarishga tayyorligi bilan belgilanadi. Shaxsda huquqiy ongning shakllanishi ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya, ta'lim muassasalari faoliyati, ommaviy axborot vositalari va davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari bilan chambarchas bog'liq. Psixolog I. Kon shaxs ijtimoiylashuvi jarayonida huquqiy ongning shakllanishi uning jamiyatdagi o'rnini anglashiga, ijtimoiy normalarga nisbatan barqaror munosabat hosil qilishiga xizmat qilishini ta'kidlaydi. Shuningdek, u yosh davrlarida huquqiy ongning shakllanishi ayniqsa muhim ekanini, aynan o'smirlik davrida ijtimoiy normalarni qabul qilishning psixologik mexanizmlari faol ishlashini aytib o'tadi.

O'zbekiston jamiyatida huquqiy ongni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon ta'lim tizimi, oilaviy tarbiya, huquqiy targ'ibot, ommaviy axborot vositalari faoliyati orqali amalga oshirilmoqda. Yosh avlodga huquqiy tarbiya berish, ularda mas'uliyat hissini oshirish, huquqiy savodxonlikni yuksaltirish bo'yicha ko'plab ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, milliy o'zlikni mustahkamlashga qaratilgan davlat dasturlari, madaniy-ma'rifiy loyihalar ham yoshlarning milliy identifikatsiyasini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Huquqiy ong va milliy o'zlikning psixologik shakllanishida tarbiya jarayoni alohida ahamiyatga ega. Oila shaxsning birlamchi ijtimoiylashuv makoni sifatida huquqiy madaniyatning dastlabki ko'nikmalarini shakllantiradi. Maktab esa bu jarayonni ilmiy asoslangan tizim orqali rivojlantiradi. Psixologik nuqtai nazardan, shaxsda milliy o'zlikni shakllantirish uning o'ziga ishonchini oshiradi, ijtimoiy faolligini kuchaytiradi, vatanparvarlik tuyg'usini mustahkamlaydi. Bu esa huquqiy ongning kuchayishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Миллий о'злик va huquqiy ongning rivojlanishiga salbiy ta'sir qiluvchi omillar ham mavjud. Bular orasida ommaviy madaniyatning me'yorlardan chetga chiqishi, axborot xurujlari, globallashuv natijasida madaniy bir xillashuv jarayonlari, ijtimoiy beqarorlik, oilaviy muammolar, ma'naviy qadriyatlarga befarqlik kabi holatlar bor. Shuning uchun mazkur jarayonlarni boshqarish, shaxsda barqaror milliy identifikatsiya va huquqiy ongni shakllantirish davlat va jamiyat oldida turgan dolzarb vazifa sifatida e'tirof etiladi.

Huquqiy ongning namoyon bo'lishi shaxsning kundalik hayotda huquqiy normalarga amal qilishi, boshqalarning huquqlarini hurmat qilishi, nizolarni qonuniy yo'l bilan hal etishga intilishi, jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqarolardan biri bo'lishi bilan belgilanadi. Milliy o'zlik esa shaxsning ruhiy olamida o'z xalqiga bo'lgan muhabbat, tiliga e'tibor, tarixiy merosga hurmat va milliy manfaatlarga sodiqlik orqali ko'zga tashlanadi.

Mazkur jarayonlarni ilmiy jihatdan o'rganish shaxs psixologiyasi, huquqshunoslik, sotsiologiya va pedagogika fanlarining muhim yo'nalishlaridan biridir. Zamonaviy olimlar huquqiy ongni shakllantirishda interfaol usullar, amaliy mashg'ulotlar, tajribaga asoslangan o'qitish metodlarining samaradorligini ta'kidlamoqda. Milliy o'zlikni rivojlantirishda madaniy merosni keng targ'ib qilish, tarixi saboqlarni chuqur tushuntirish, milliy o'yinlar, san'at namunalari va an'analarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish muhim o'rin tutadi.

Yuqoridagi ilmiy qarashlar shuni ko'rsatadiki, huquqiy ong va milliy o'zlikning psixologik shakllanishi uzviy bog'liq bo'lgan murakkab jarayondir. Bu jarayon ijtimoiy muhit, tarbiya, ta'lim, madaniy qadriyatlar, tarixiy xotira, ommaviy axborot va shaxsning ichki ehtiyojlari bilan birgalikda shakllanadi. Shaxsda ushbu ikki jarayon uyg'un tarzda rivojlanganda, jamiyatda huquqiy madaniyat yuksaladi, milliy birlik mustahkamlanadi va ijtimoiy taraqqiyotning barqaror poydevori yaratiladi.

1. Jadval: Huquqiy ong va milliy o'zlikning shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillar taqqoslanishi

Huquqiy ong va milliy o'zlikka ta'sir qiluvchi psixologik-ijtimoiy omillar

Omillar	Huquqiy ongga ta'siri	Milliy o'zlikka ta'siri
Oila	Huquqiy xulq me'yorlarini erta yoshdan o'rgatadi	Milliy qadriyatlar, urf-odatlar, tilni singdiradi
Maktab	Huquqiy bilim, qonunchilik asoslarini beradi	Tarix, madaniyat, meros haqida tizimli bilim beradi
Jamiyat muhiti	Huquqiy tartibotga bo'lgan ijobiy yoki salbiy munosabatni shakllantiradi	Milliy identifikatsiyani mustahkamlaydi yoki zaiflashtiradi
OAV	Huquqiy madaniyatni targ'ib qiladi yoki noto'g'ri tasavvur hosil qiladi	Milliy qadriyatlar targ'iboti yoki madaniy begonalashuvga ta'sir qiladi
Davlat siyosati	Huquqiy savodxonlik darajasini oshiradi	Milliy o'zlikni mustahkamlovchi dasturlar orqali ta'sir ko'rsatadi
Globalizatsiya	Huquqiy me'yorlarning moslashuvini talab qiladi	Milliylikning zaiflashishi yoki yangicha tiklanish jarayonini yuzaga keltiradi
Psixologik rivojlanish	Mas'uliyat, ijtimoiy xulq, o'zini boshqarish ko'nikmalarini mustahkamlaydi	Shaxsning ichki identifikatsiya jarayonini faollashtiradi

JADVAL TAHLILI

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, huquqiy ong va milliy o'zlik bir-biridan ajralmagan holda, ammo turli omillar ta'sirida shakllanadi. Oila bu jarayonning asosiy boshlang'ich nuqtasidir: bola o'z huquqlarini, mas'uliyatini tushunishni ham, milliy qadriyatlarga hurmatni ham oilada o'rganadi. Maktab bu jarayonni ilmiy-pedagogik jihatdan kengaytiradi: huquqiy ongni dars jarayonida, milliy o'zlikni tarix va adabiyot kabi fanlar orqali mustahkamlaydi. Jamiyat muhitining ijobiyligi huquqiy tartibotga bo'lgan hurmatni kuchaytiradi va milliy o'zlikni uyg'unlashtiradi.

OAV esa ikki tomonlama rolga ega: ular to'g'ri axborot bersa — huquqiy madaniyat va milliy o'zlik mustahkamlanadi; noto'g'ri axborot bersa — bu jarayonlar zaiflashishi mumkin. Globalizatsiya hukmron bo'lgan davrda milliy o'zlikning saqlanishi va huquqiy ongning zamonaviy me'yorlarga moslashuvi yanada muhim

bo'lib bormoqda. Psixologik jihatdan esa shaxsning o'zini boshqarish, mas'uliyatni his qilish, ichki identifikatsiya jarayonining faolligi bu ikki tushunchaning shakllanishida markaziy o'rin tutadi.

2. Sxema: Huquqiy ongning shakllanish mexanizmi

Huquqiy ongning shakllanish bosqichlari

Oila → Maktab → Jamiyat → Huquqiy tajriba → Ongli munosabat → Huquqiy xulq → Barqaror huquqiy madaniyat

SCHEMA ANALYSIS

Mazkur sxema shaxsning huquqiy ongni egallash jarayonini ketma-ket bosqichlarda ko'rsatadi. Oila huquqiy xulqning dastlabki poydevorini yaratadi: bola halollik, javobgarlik, me'yorlarga rioya qilish kabi odatlarni oilada o'rganadi. Maktab mazkur jarayonni huquqiy bilimlar bilan kengaytiradi, qonunchilik asoslarini tushuntiradi.

Jamiyat esa bu bilimlarning hayotda qo'llanishiga imkon yaratadi. Shaxs o'z tajribasi davomida huquqiy me'yorlarning amaliy ahamiyatini tushunadi va ularga nisbatan ongli munosabat shakllantiradi. Ongli munosabat esa doimiy huquqiy xulqni keltirib chiqaradi. Bu jarayonning yakuniy natijasi barqaror huquqiy madaniyatdir, ya'ni shaxsning huquqiy faol, mas'uliyatli, qonunlarga hurmat bilan qaraydigan fuqaroga aylanishidir.

2. Sxema: Milliy o'zlikning psixologik shakllanish jarayoni

Milliy o'zlikning rivojlanish omillari

Tarixiy xotira

Til va madaniyat

Oila va ijtimoiy muhit

Psixologik identifikatsiya

Qadriyatlarga sodiqlik

Milliy o'zlikning barqarorlashuvi

SCHEMA TAHLILI

Mazkur sxema milliy o'zlikning shakllanishi ketma-ket tarzda amalga oshishini ko'rsatadi. Jarayon avvalo tarixiy xotiradan boshlanadi: shaxs o'z xalqining kelib chiqishi, tarixi, buyuk ajdodlari haqida bilgan sari o'zligini chuqurroq anglay boshlaydi. Til va madaniyat milliy ruhning asosiy asosiy omil bo'lib, ular shaxsning ruhiy olamida barqaror identifikatsiya hosil qiladi.

Oila va ijtimoiy muhit esa milliy tarbiyaning amaliy maydonidir: o'zbekona odob, urf-odatlar, qadriyatlar aynan shu muhitda singdiriladi. Psixologik identifikatsiya bu bilimlarning shaxs ongida mustahkamlanishi, ya'ni "men kimman?" savoliga javob topish jarayonidir. Qadriyatlarga sodiqlik esa bu jarayonning amaliy ko'rinishi bo'lib, shaxs o'z milliy qadriyatlarini hayotda namoyon qila boshlaydi. Oxir-oqibat milliy o'zlik barqarorlashadi, ya'ni shaxs o'z xalqining madaniy merosini asrab-avaylashga intiladigan yetuk milliy ong egasiga aylanadi.

2-Jadval: Huquqiy ong va milliy o'zlikning o'zaro bog'liqligi

Ikkala jarayonning o'zaro ta'sir ko'rsatish mexanizmi

Huquqiy ong	Milliy o'zlik	O'zaro ta'sir mexanizmi
Qonunlarga rioya qilish	Qadriyatlarga sodiqlik	Ijtimoiy mas'uliyatning oshishi
Huquq va burchlarni anglash	Tarixiy xotirani hurmat qilish	Jamiyat barqarorligi mustahkamlanadi
Huquqiy madaniyat	Milliy identifikatsiya	Vatanparvarlik tuyg'usi kuchayadi
Fuqarolik pozitsiyasi	Milliy manfaatlarga hurmat	Jamiyatga fidoyilik va ijtimoiy faollik ortadi

JADVAL TAHLILI

Mazkur jadvaldan ko'rinib turibdiki, huquqiy ong va milliy o'zlik bir-birini mustahkamlaydigan ikki muhim psixologik jarayondir. Qonunlarga hurmat va milliy

qadriyatlarga sodiqlik uyg'unlashganda shaxsda kuchli fuqarolik pozitsiyasi shakllanadi. Huquq va burchlarni anglash jamiyatda mas'uliyat hissini kuchaytiradi, milliy qadriyatlarga hurmat esa tarixiy xotirani jonlantirib, shaxsning ma'naviy tayanchini mustahkamlaydi. Natijada jamiyat barqarorligi ortadi, vatanparvarlik kuchayadi va yoshlar ijtimoiy jarayonlarga faolroq kirishadi.

Xulosa. Huquqiy ong va milliy o'zlikning psixologik shakllanishi zamonaviy jamiyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu jarayon nafaqat huquqiy bilimlar yoki tarbiyaviy ta'sirlar bilan, balki shaxsning ichki psixologik rivojlanishi, madaniy merosga munosabati va ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasiga tayanadi. Oila, ta'lim muassasalari, jamiyat, davlat siyosati, axborot makoni va global jarayonlar shaxsning ongida huquqiy qadriyatlar va milliy identifikatsiyani shakllantiruvchi asosiy omillar sifatida harakat qiladi. Ushbu omillarning uyg'unlikda ishlashi natijasida shaxsda mas'uliyat, qonunlarga hurmat, milliy qadriyatlarga sodiqlik, vatanparvarlik va fuqarolik faolligi kuchayadi.

Huquqiy ongning rivojlanishi shaxsning jamiyatdagi huquqiy munosabatlarga ongli ravishda kirisha olishini ta'minlaydi. Huquq va burchlarning mazmunini anglash, ijtimoiy me'yorlarni qabul qilish, qonuniy xulq-madaniyatning mustahkamlanishi shaxsning psixologik kamolot darajasi bilan bevosita bog'liq. Milliy o'zlik esa shaxsning tarixiy xotira, til, madaniyat, urf-odat va qadriyatlarga asoslangan ichki identifikatsiya jarayonini ifodalaydi. Bu jarayon barqaror shakllanganda individ o'z milliy ildizlarini anglaydi, madaniy merosni qadrlaydi va uni kelajak avlodga yetkazish vazifasini mas'uliyat bilan qabul qiladi.

Yosh avlodning huquqiy savodxonligi va milliy o'zligini rivojlantirish bugungi globallashuv sharoitida alohida ahamiyat kasb etadi. Xorijiy madaniy oqimlar kuchayib borayotgan bir paytda milliy o'zlikning zaiflashmasligi, aksincha mustahkamlanishi uchun ma'naviy-ma'rifiy faoliyatlar samarali yo'lga qo'yilishi zarur. Shu bilan birga huquqiy ongni oshirishga qaratilgan ta'lim dasturlari, treninglar, ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar orqali aholi, ayniqsa yoshlar o'rtasida huquqiy madaniyatni targ'ib qilish muhimdir.

Umuman olganda huquqiy ong va milliy o'zlikning psixologik shakllanishi shaxsning jamiyatda o'z o'rnini to'g'ri belgilashi, ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etishi va o'z fuqarolik pozitsiyasini ongli ravishda namoyon etishi uchun zarur bo'lgan asosiy psixologik va ma'naviy tayanchdir. Ushbu jarayonning izchil rivojlanishi jamiyatning barqaror taraqqiyoti, davlat mustaqilligining mustahkamlanishi va milliy manfaatlarning himoyalinishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. G'apparov, E. O. — Huquqiy madaniyat va huquqiy tarbiya asoslari — Namangan, NamDU nashriyoti, 2022.
2. Davlat va huquq asoslari (9-sinf, umumiy o'rta maktab darsligi) — Toshkent, Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi nashriyoti, 2024.
3. Lixinski, Lucas — Legalized Identities: Cultural Heritage Law and the Shaping of Transitional Justice — Cambridge, Cambridge University Press, 2020.
4. Kolenko, E. — “Understanding the Legal Culture in Uzbekistan Through an Analysis of Business Disputes in Economic Courts” — (Kapittel / Chapter in edited volume), 2024, bir ilmiy nashrda chop etilgan.